

5. Сикорский И.А. Киевский педагогический Фребелевский институт и его задачи. – Киев, 1907. – 23 с.
6. Устав Киевского педагогического института в г. Киеве при Киевском Фребелевском обществе. – Киев, 1915. – 8 с.
7. Центральний державний історичний архів України: ф. 707, оп. 165, спр.9; ф.707, оп.167, спр.9; ф.707, оп.196, спр.4а; ф.707, оп. 198, спр.314.

The article is dedicated to the analyses of social and cultural conditions of formation and development of national pre-school education at the end of XIX – beginning of XX century. Peculiarities of this process are opened, the factual material is given. Great attention is paid to the showing of the role of civil initiative in the development of the theory and practice of pre-school education in this period; its euro integration vector is underlined.

Key words: pre-school education, social pre-school education, kindergartens, pedagogical societies, nurses' school, Fröbel Pedagogical institute.

УДК 37.013.31:316.32
ББК 74.04(4Укр)1

Кишиштоф Ющак

FORMALNA I NIEFORMALNA EDUKACJA OBYWATELSKA W DOBIE GLOBALIZACJI

Проблема освіти сьогодні перебуває у центрі уваги як в організаторів громадянського життя, так і у дослідників. Посилюється розуміння необхідності у вихованні розумної та мислячої людини. Це у свою чергу вимагає більш інтенсивної підготовки у сфері громадянської освіти, котра повинна починатись у родині, місцевому середовищі, а потім зосереджуватись у інституційній формі та неформальному оточенні. Таке виховання має плюралістичний характер, а також виховує людину гармонійну, яка вмє пошанувати права кожного члена суспільства.

Ключові слова: формальна та неформальна суспільна освіта, демократія, громадянське суспільство, суспільна активізація.

Kształtowanie się nowego ładu międzynarodowego wymaga przygotowania ludzi do życia w pokoju, życia opartego na poszanowaniu praw każdego człowieka. W realizacji tego zadania, szczególnie w okresie konfliktów etnicznych, religijnych, agresji, powszechnej dehumanizacji stosunków społecznych, rola edukacji jest nie do przecenienia.

Misją wyraźnie określoną systemu edukacji jest kształcenie społecznych i obywatelskich kompetencji – edukacja obywatelska, edukacja realizowana nie tylko w systemie nauki szkolnej, lecz także w rozmaitych formach szkoleniowych i wychowawczych stosowanych w odniesieniu do dzieci, osób dorosłych, a nawet osób w tzw. trzecim wieku. Podstawowym bowiem warunkiem budowania bezpieczeństwa jest edukacja ogółu społeczeństwa, przy czym istotne jest, aby proces ten miał charakter permanentny.

Zrozumienie tego mechanizmu pozwala na właściwe przygotowanie zakresu treściowego edukacji obywatelskiej realizowanej zarówno w systemie szkolnym, jak i pozaszkolnym.

Idea edukacji obywatelskiej nie jest nowa. Jej elementy można dostrzec w różnych krajach od dawna. W Polsce, odpowiednio do zmieniających się warunków politycznych i społecznych, edukacja obywatelska przybierała różne formy. W czasie zaborów była to edukacja ukierunkowana na zachowanie spójności i tożsamości narodowej. Model taki

został zainicjowany przez powstałą w 1773 roku Komisję Edukacji Narodowej – pierwszą w Polsce jak i w Europie władzę oświatową o charakterze ministerstwa oświaty publicznej. Na przełomie XIX i XX wieku uformował się kierunek będący w opozycji zarówno do polityki zaborców, jak i teorii walki klas. Jego celem było wychowanie obywatela bojownika, walczącego o wyzwolenie narodowe. W czasie pierwszej wojny światowej (w perspektywie odzyskania niepodległości) powstała koncepcja pedagogiki państwowej. Jednakże aż do roku 1926 edukacja obywatelska zachowała charakter narodowy. Głównym jej założeniem była integralność narodu i wzmocnienie jego sił moralnych. Zmiana orientacji pedagogiki obywatelskiej i narodowej na państwową nastąpiła po roku 1926. Eksponowano wówczas takie przymioty obywatela jak: lojalność, karność, pracowitość, a po roku 1935 w większym stopniu zaczęto zwracać uwagę na czynniki narodowe, podkreślano znaczenie patriotyzmu, ofiarności wobec państwa. Taki model prowadzenia edukacji kontynuowany był w czasie drugiej wojny światowej przez instytucje państwa podziemnego i realizowany głównie przez tajne nauczanie. W latach 1945-1989, czyli w okresie państwa socjalistycznego, nastąpiło silne upolitycznienie wychowania obywatelskiego. Idealem tak pojmowanej edukacji miał być człowiek bezwyznaniowy, przedkładający lojalność wobec partii i aparatu państwowego nad lojalność wobec rodziny i narodu. Upadek komunizmu i potrzeba zbudowania instytucji państwa demokratycznego wymusiły stosowne zmiany w edukacji obywatelskiej. Wykształciły się dwa główne kierunki tej edukacji: konserwatywny – odwołujący się do tradycji akcentującej wartości narodowe i chrześcijańskie oraz kierunek obywatelstwa globalnego. W 1995 roku na II Zjeździe Pedagogicznym: *Demokracja a oświata, wykształcenie i wychowanie*, jako podstawowy cel przyjęto wychowanie dla demokracji, czego efektem ma być społeczeństwo obywatelskie. Jednym z postulatów zjazdu była zmiana orientacji edukacji obywatelskiej z narodowej na demokratyczną. Zgodnie z tą ideą, opracowanych zostało wiele programów dla młodzieży i dorosłych obejmujących zagadnienia społeczne, polityczne i prawnicze tylko na poziomie regionalnym i krajowym, ale również europejskim i ogólnoswiatowym [2; 11, s. 175-179].

Edukacja obywatelska to działalność kształceniowa i wychowawcza, realizowana w formie edukacji ustawicznej, której podstawowym zadaniem wychowania jest wdrażanie do pełnienia funkcji obywatelskich oraz zapoznanie z obowiązkami i prawami wyznaczonymi ustawodawstwem państwowym, podkreślająca wagę przejścia od postrzegania świata z perspektywy prywatnej i lokalnej do myślenia kategoriami całego społeczeństwa i państwa. Edukacja obywatelska obejmuje oddziaływania o charakterze kształceniowym i wychowawczym. Oddziaływania o charakterze kształceniowym zmierzają do kształtowania instrumentalnej sfery osobowości człowieka, związanej z posiadaną wiedzą i umiejętnościami. Natomiast oddziaływania o charakterze wychowawczym zmierzają do kształtowania wolicjonalno-emocjonalnej sfery osobowości, związanej z przekonaniem, postawami, poglądami i ideami oraz szeroko pojętą działalnością kulturalno-oświatową [3, s. 122].

Zgodnie z zaleceniami *Projektu wspólnych wytycznych dotyczących EO* przyjętymi na 20-tej Sesji Konferencji Ministrów Edukacji Rady Europy edukacja obywatelska powinna [8]:

- opierać się na fundamentalnych zasadach praw człowieka, demokracji pluralistycznej i rządach prawa;
- odwoływać się w szczególności do praw i obowiązków, autonomii, uczestnictwa, przynależności i poszanowania różnorodności;
- obejmować wszystkie grupy wiekowe i warstwy społeczne;

- przygotowywać zarówno ludzi młodych, jak i dorosłych do aktywnego uczestnictwa w demokratycznym społeczeństwie;
- wspomagać walkę z przemocą, ksenofobią, rasizmem, agresywnym nacjonalizmem i nietolerancją;
- przyczyniać się do spójności społecznej, społecznej sprawiedliwości i wspólnego dobra;
- wzmacniać społeczeństwo obywatelskie starając się, aby jego obywatele byli dobrze poinformowani i zdobywali wiedzę oraz wyposażać ich w demokratyczne umiejętności
- uwzględniać kontekst krajowy, społeczny, kulturowy i historyczny.

Szeroki katalog zaleceń powoduje, że edukacja obywatelska nie może być ograniczona do konkretnej instytucji edukacyjnej. Aby ukształtować świadomego i skutecznie działającego obywatela powinna ona obejmować trzy podstawowe typy działalności [5, s. 21]:

1. oficjalną edukację obywatelską – prowadzoną w ramach systemu oświaty (do którego, oprócz szkół, włącza się często także uczelnie wyższe) a czasem również w ramach szkolenia zawodowego dla niektórych kategorii pracowników;
2. nieoficjalną edukację obywatelską – prowadzoną w sposób zorganizowany, ale poza systemem oświaty (zajmują się nią na przykład organizacje pozarządowe);
3. nieformalną edukację obywatelską – określaną jako intencjonalną, ale niebędącą częścią jakiegokolwiek systemu lub nieprowadzoną w ramach statutowej działalności konkretnych podmiotów (prowadzą ją na przykład ośrodki pomocy społecznej, centra pomocy rodzinie, biura pośrednictwa pracy, domy kultury, biblioteki, firmy prywatne).

W Polsce oficjalna edukacja obywatelska sprowadza się w zasadzie do zajęć z wiedzy o społeczeństwie, które prowadzone są na dwóch szczeblach edukacyjnych, w gimnazjum i w liceum. Jej treści są obecne także w szkole podstawowej w formie zintegrowanego przedmiotu o nazwie „historia i społeczeństwo” [10].

Zakłada się, że już najmłodsze dzieci muszą znać symbole narodowe (flaga, godło, hymn narodowy), najważniejsze wydarzenia historyczne, lokalne miejsca pamięci narodowej oraz sylwetki wybitnych Polaków. W gimnazjum przekazywane są wiadomości oraz kształtowane umiejętności dotyczące: życia społecznego, udziału obywateli w życiu publicznym, wspólnot narodowych, patriotyzmu, władzy demokratycznej, systemu wyborczego, władzy ustawodawczej i wykonawczej, integracji europejskiej. Uczniowie zapoznają się też z konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, poznają jak funkcjonuje samorząd terytorialny, otrzymują wiedzę na temat praw człowieka oraz etycznego postępowania. Natomiast na poziomie szkoły średniej wiedza o społeczeństwie ma już charakter interdyscyplinarny. Treści kształcenia na tym etapie edukacyjnym obejmują m.in. następujące bloki tematyczne: naród, ojczyzna, mniejszości narodowe; procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie; obywatel i obywatelstwo; społeczeństwo obywatelskie; demokracja – zasady i procedury; instytucja państwa; prawo; prawa człowieka; systemy bezpieczeństwa i współpracy; integracja europejska; Polska w Unii Europejskiej. Wśród efektów nauczania wymienia się zaś: umiejętność korzystania z różnych źródeł informacji dotyczących życia publicznego i krytycznej ich analizy, rozumienie złożoności problemów społecznych i politycznych z perspektywy różnych uczestników życia publicznego, sprawne korzystanie z procedur i możliwości, jakie stwarzają instytucje życia publicznego, umiejętność wykorzystania nabytej wiedzy do interpretacji i oceny wydarzeń w życiu społecznym i politycznym [10].

„Realizacja programu wychowania obywatelskiego musi więc przebiegać w taki sposób, aby maksymalnie aktywizować ogół wychowanków, pobudzać ich do działań wynikających z pełnienia ról społecznych i zawodowych, wyzwalać przeżycia o treści ideowej i patriotycznej, wdrażać do aktywności, kształtować zainteresowania sprawami państwa, narodu i świata” [4, s. 25].

Powyższe rozważania pokazują, że edukacja obywatelska współcześnie to materia trudna, a lista celów i zadań, jakie postawiono przed polską szkołą w zakresie nauczania wiedzy o społeczeństwie jest obszerna. Dla uzyskania właściwego obrazu omawianego zagadnienia warto odnieść się do wyników badań dotyczących efektywności prowadzonych zajęć.

W latach 1999-2000 pod auspicjami Międzynarodowego Stowarzyszenia Oceniania Osiągnięć Edukacyjnych przeprowadzono wśród 90 tysięcy 14-latków obojga płci, nauczycieli zajmujących się wychowaniem obywatelskim oraz dyrektorów wybranych szkół z 28 krajów badania porównawcze z zakresu edukacji obywatelskiej. Wykazały one, że polscy nastolatki mają najwyższy poziom wiedzy obywatelskiej, wysokie poczucie patriotyzmu (trzecie miejsce w świecie – zaraz po Grekach i Chilijczykach), ale jednocześnie są mało aktywni w przejawianiu praktycznych postaw obywatelskich. Na pytanie dotyczące deklaracji uczestnictwa w organizacjach społecznych odpowiadali najczęściej negatywnie i zajmowali jedno z ostatnich miejsc [6]. Przeprowadzona w roku 2009 kolejna edycja badań, w których wzięło udział 140 tysięcy uczniów i 62 tysiące nauczycieli z 38 krajów z pięciu kontynentów również pokazała, że polska szkoła nieźle radzi sobie z przygotowaniem młodzieży do pełnienia ról obywatelskich. Analiza rozkładu wyników pozwala stwierdzić, że stosunkowo duża część polskich nastolatków może się poszczycić znaczną wiedzą o polityce i sprawach społecznych. Wynik na najwyższym, trzecim poziomie uzyskało 41% polskich uczniów, podczas gdy np. w Austrii 29%, a w Czechach 28% [13].

Rzeczywistość pokazuje jednak, że sama wiedza o tym, czym jest demokratyczne państwo, nie wystarczy, żeby móc kształcić kompetentnych obywateli. Polacy wciąż nie odnajdują się w roli osób zaangażowanych w sprawy publiczne. Wystarczy choćby spojrzeć na nasze zachowania wyborcze, odsetek osób działających w różnego rodzaju oddolnych inicjatywach i stowarzyszeniach, wskaźniki zaufania międzyludzkiego.

Przykładowo, w wyborach prezydenckich w 2010 roku udział wzięło nieco ponad 55% wyborców, w parlamentarnych w 2007 roku ponad 53%, a w samorządowych w 2006 roku do urn poszło tylko 45% uprawnionych. Godna pożałowania była też frekwencja w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 – wyniosła ona tylko 22,7%. Wyniki te pokazują, że daleko nam jeszcze do rozwiniętych krajów zachodnich. Dla porównania, w wyborach prezydenckich we Francji w roku 2007 wzięło udział 84% osób uprawnionych do głosowania, a w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 w Niemczech 48,1%.

Jednym z ważniejszych mechanizmów gwarantujących udział obywateli w zarządzaniu państwem są także referenda lokalne. Według stanu na 6 września 2013 roku odbyło się 111 referendów w sprawie odwołania organu jednostki samorządu terytorialnego przed upływem kadencji. Tylko 16 z nich było ważnych. W pozostałych przypadkach frekwencja nie osiągnęła wymaganego progu. Średnia frekwencja wyniosła 17,87%.

O niskiej kulturze obywatelskiej świadczą także wskaźniki zaangażowania w pracę społeczną. Według sondaży Centrum Badania Opinii Społecznej z 2010 roku jedynie 20% Polaków podejmowało pracę społeczną na rzecz swojego najbliższego otoczenia [1], a zgodnie z wynikami badań Stowarzyszenia Klon/Jawor tylko co szósty Polak (16%) bezinteresownie i dobrowolnie poświęcił swój czas lub pracę na rzecz jakichś organizacji

lub grup, przy czym często było to zaangażowanie krótkotrwałe czy wręcz jednorazowe: zaledwie co dwudziesty wolontariusz pracował społecznie ponad 150 godzin rocznie, a ponad połowa pracowała mniej niż 15 godzin w skali całego roku. Aktywność społeczna Polaków rozpatrywana na tle innych europejskich krajów również nie napawa optymizmem. Z badań Eurobarometru 73 z 2010 roku wynika, że aktywnie działa w różnego rodzaju organizacjach lub podejmuje pracę wolontarystyczną na ich rzecz 22% Polaków, co stawia nas na 20. miejscu spośród 32 badanych krajów. W Holandii, Danii i Szwecji wskaźnik ten przekraczał 50% [9].

Do tego dochodzi jeszcze niskie zaufanie do innych ludzi, organizacji społecznych i administracji publicznej. Przekonanie, że większości ludzi można ufać w roku 2010 wyraziło tylko 26% Polaków, niewiele więcej niż 50% zadeklarowało zaufanie do samorządu i administracji publicznej. Jak się wydaje, jest to zaufanie dość wysokie, jednak istotnie niższe niż dwa lata wcześniej. Na dwadzieścia trzy instytucje, oceniane pod względem zaufania, w siedmiu przypadkach dominuje nieufność, podczas gdy w 2008 roku sytuacja ta dotyczyła tylko trzech instytucji [14]. Zgodnie z wynikami tegorocznego Europejskiego Sondażu Społecznego w rankingu zaufania między ludźmi wyprzedzamy tylko Bułgarię, Cypr i Słowację. Przegoniła nas Portugalia, która jeszcze niedawno plasowała się niżej niż Polska. Liderem jest Dania. Obywatele tego kraju, odpowiadając na trzy pytania, ocenili ogólnie poziom zaufania na 20,5 punktów. Maksymalna ilość punktów do zdobycia wynosiła 30. Tuż za Danią uplasowała się Norwegia (19,7 pkt.), Finlandia (19,3), Szwecja (19,1) i Islandia (19). W Polsce ten wskaźnik wynosi 12,8 [12]. Niski poziom zaufania społecznego przekłada się na osłabienie aktywności w organizacjach oraz braku współpracy między nimi na rzecz dobra wspólnego.

Jak twierdzą badacze przestrzeni społecznej, zaufanie społeczne, zaangażowanie w pracę na rzecz innych, są jednymi z najważniejszych wartości życia społecznego, spoiwem społeczeństwa obywatelskiego. Patrząc z tej perspektywy, trzeba uznać, że system oficjalnej edukacji obywatelskiej w Polsce być może spełnia formalne wymagania, ale nie kształtuje postaw proobywatelskich. Sama wiedza o tym, czym jest demokratyczne społeczeństwo, nie wystarczy, żeby kształtować obywateli, którzy rozumieją i stosują w praktyce pojęcia samorządności i współdecydowania, biorą odpowiedzialność za losy grupy i społeczności, kierują się zasadami demokratycznymi. Konieczne jest zatem promowanie rozwiązań, które sprzyjać będą przygotowaniu jednostek do aktywnego obywatelstwa. Aktywne obywatelstwo na potrzeby polityki edukacyjnej zostało zdefiniowane poprzez cztery formy uczestnictwa w życiu publicznym: pierwsza - to przede wszystkim udział w głosowaniu, członkostwo w partiach politycznych; druga - to protest oraz inicjowanie i uczestniczenie w zmianach społecznych, poprzez działalność w organizacjach pozarządowych, demonstrowanie, podpisywanie petycji, inicjowanie debat; trzecia - to partycypacja na poziomie społeczności lokalnej, rozumiana jako uczestniczenie w procesach podejmowania decyzji, udział w oddolnych inicjatywach, aktywność społeczna; czwarta - to pielęgnowanie wartości demokratycznych, takich jak prawa człowieka oraz wielokulturowość [7]. Jednym z takich rozwiązań jest nieformalna edukacja obywatelska.

W najszerszym rozumieniu tego terminu nieformalna edukacja obywatelska to niekoniecznie zaplanowany proces przebiegający poza oficjalnym systemem kształcenia, w którym jednostka nie tylko uczy się o demokracji, ale jest wychowywana do uczestnictwa w niej. Stanowi tę formę zdobywania wiedzy, która opiera się na doświadczeniu życia, wyciąganiu z tych doświadczeń wniosków i nabywaniu dzięki temu praktycznych umiejętności.

Edukacja nieformalna charakteryzuje się dużą dostępnością, możliwością podejmowania jej na różnych etapach życia oraz wielością kanałów, którymi może się odbywać. Jej zaletą są niesformalizowane relacje między uczącymi się wspólnie ludźmi oraz fakt, że jest ona domeną wolnego wyboru i z założenia opiera się na wewnętrznej motywacji uczestników. Posiada też walor dużej modalności, może być bowiem dostosowywana do wszelkich uwarunkowań, zmieniających się kontekstów sytuacyjnych czy składów osobowych.

Do zakresu nieformalnej edukacji obywatelskiej należą różne inicjatywy, których celem jest aktywizowanie członków określonej społeczności do podejmowania działań dla dobra wspólnego. Działania te nie muszą być skierowane wprost na nabywanie kompetencji obywatelskich. Wystarczy sama zachęta do podjęcia aktywności przez bierne wcześniej osoby i przekazanie im umiejętności, dzięki którym będą mogły dalej się rozwijać. Jeśli jednocześnie zaktywizują się oni wspólnie z innymi osobami, to działanie takie tym bardziej będzie można określić mianem nieformalnej edukacji obywatelskiej. Wymiar edukacyjny takiego działania może polegać na umożliwieniu podjęcia przez uczestników aktywności przynoszącej pozytywny rezultat pozostałym członkom społeczności [5, s. 67].

Istnieje wiele możliwości praktykowania nieformalnej edukacji obywatelskiej. Można to czynić wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z jakimkolwiek urzędem – zarówno na poziomie centralnym, jak i w samorządach czy instytucjach podległych administracji (na przykład w urzędach pracy, centrach pomocy społecznej, domach kultury, bibliotekach), jak też w ramach działań podejmowanych przez stowarzyszenia i organizacje pozarządowe [5, s. 27]. Nowum stanowią działania w postaci mających określony czas programów. I choć organizacje te nigdy nie będą instytucjami edukacji czy samoedukacji sensu stricto, a elementy kształcenia będą się pojawiać mimochodem, to w sytuacji, gdy tradycyjne modele edukacji nie posiadają wystarczających narzędzi, aby przygotować jednostki do prawdziwego uczestnictwa w społeczeństwie, tworzą one doskonałą przestrzeń do podejmowania działań obywatelskich i społecznych prowadzących do zmiany, a w efekcie końcowym do poprawy jakości życia i podniesienia bezpieczeństwa obywateli.

„...chodzi przecież o to, by społeczna samowiedza narodu mogła w sposób najbardziej skuteczny kształtować doświadczenia i życie młodego pokolenia, rozszerzać jego intelektualne horyzonty, umacniać odpowiedzialne działanie. Wiedza, wartościowanie, motywacje i nawyki obywatelskie tworzą nie tylko podatny grunt, lecz także trwałe fundament ideałów i pozostających z nimi w ścisłej zależności postaw obywatelskich. Są również gwarantem przyjęcia pożądaných społecznie norm postępowania, słowem - dostarczają wzorców obywatelskiego zachowania się i obywatelskich czynów” [4, s. 26].

Podstawą społeczeństwa obywatelskiego są jego obywatele, świadomi swych praw i obowiązków, zaangażowani w działania na rzecz dobra wspólnego, zdolni do brania odpowiedzialności za los swój i los innych. Liczne badania pokazują, że w Polsce demokracja nie została wcielona w ludzkie relacje. Aby to zmienić, trzeba zwrócić się w stronę edukacji obywatelskiej, która powinna zaczynać się w rodzinie i środowisku lokalnym, i być kontynuowana zarówno w formie instytucjonalnej, jak i nieformalnej. Przy czym, aktywizacja obywatelska dotyczyć musi wielu sfer i wielu poziomów. Współcześnie bowiem, konieczne jest aby polityczny wymiar obywatelstwa uzupełniany był przez wymiar społeczny i kulturowy oraz odnosił się do wszystkich poziomów, od lokalnego, poprzez krajowy, po globalny.

1. Działalność społeczna Polaków. Komunikat z badań,
http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_010_10.PDF

2. Edukacja obywatelska w Polsce z uwzględnieniem potrzeb osób starszych, Bazaprojektów.eu/upload/download/ Edukacja obywatelska.
3. Kaliński M., Edukacja obywatelska w siłach zbrojnych RP jako istotny element edukacji dla bezpieczeństwa, (w:) Kusztelak A. (red.), Edukacja dla bezpieczeństwa, życia, nauki i pracy, Poznań 2005.
4. Lewowicki T., Przemiany oświaty, Warszawa 1994.
5. Makowski G., Pazderski F. (red.), Inspirator obywatelski. Przewodnik po nieformalnej edukacji obywatelskiej w bibliotekach publicznych i nie tylko..., Warszawa 2011.
6. Menz M., Czy polskiej szkole potrzebna jest edukacja obywatelska, (O potrzebie zachowania wiedzy o społeczeństwie słów kilka), www.edupress.pl/download/gfx/edupress/pl/defaultopisy/.../3177.pdf.
7. Napiontek O., Co to są kompetencje społeczne i obywatelskie i dlaczego są ważne? Fundacja Civis Polonus.
8. Projekt wspólnych wytycznych dotyczących EO przyjęty na 20-tej Sesji Stałej Konferencji Ministrów Edukacji Rady Europy, Kraków, Polska, październik 2000 r.
9. Przewłocka J., Zaangażowanie społeczne Polaków w roku 2010: Wolontariat, filantropia, 1%. Raport z badań, Warszawa 2011.
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U z dnia 30 sierpnia 2012 r., poz. 977.
11. Solarczyk-Szwec S., Edukacja obywatelska młodzieży i dorosłych wobec przemocy politycznej – działania na pograniczu aktywności społecznej, oświatowej i kulturalnej, (w:) Rocznik Andragogiczny 2007.
12. Skandynawowie najbardziej ufni i najszczęśliwsi. Polska na dole rankingu <http://wyborcza.pl/1,134642,15949239>.
13. Wilkomirska A., Wiedza obywatelska młodzieży w Polsce i na świecie – komunikat z badań międzynarodowych, „Forum Oświatowe”, 1(44), 2011.
14. Zaufanie społeczne. Komunikat z badań, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_029_10.PDF.

The problem of education today is in the center of attention of the organizers of public life and researchers. There is a growing understanding of the need of clever and rational thinking person's education. It requires more intensive training in the field of civic education in its turn, which must begin in the family, the local environment, and then focus on institutional forms and informal environment. Such education is pluralistic in nature and brings harmonious man who knows how to respect rights of every member of society.

Key words: *formal and informal public education, democracy, civil society, social activation.*